

MIRKO DRAŽEN GRMEK

STARE MEDICINSKE KNJIGE U GRADSKOM MUZEJU U SENJU

Mirko D. Grmek
Ecole pratique des hautes etudes
IVe section
F, 75005 Paris

UDK:61(497.13)(091):094
Izvorni znanstveni rad
Ur.:1990-07-25

Medicinske knjige koje se čuvaju u Gradskom muzeju u Senju svjedoče o radu liječnika u tom gradu, omogućuju uvid u stupanj njihove znanstvene naobrazbe i daju naslutiti kako specifičnosti njihovih medicinskih interesa tako i njihovu znanstveno-ideološku orijentaciju. Te se knjige mogu podijeliti u dvije skupine: knjige prve skupine tiskane su između 1700. i 1762, dok su knjige druge skupine objavljene između 1802. i 1844.

U prvoj su skupini djela Boneta, Lancisia, Roncallia, Boerhaavea, Tozzia, Sebiziusa, Pascolia, Pitcairna, Lieutauda i drugih istaknutih medicinskih pisaca XVII. i XVIII. stoljeća. Knjige te skupine potječu glavnim dijelom iz knjižnice senjskog gradskog liječnika Ante Nikole Čikulina. Njihov izbor odražava posebno zanimanje prvog vlasnika za patološku anatomiju i njegovu naklonost mehanističkom objašnjavanju životnih pojava.

Većinu knjiga druge skupine donio je u rodni grad senjski liječnik Božidar Klemenčić. Među tim se knjigama ističu kirurški i farmakoterapijski priručnici, a napose i izvorno izdanje Hahne-
mannova djela o osnovama homeopatije.

Gradski muzej u Senju posjeduje vrijednu i zanimljivu zbirku starih medicinskih knjiga. Po vremenu postanka te se knjige mogu podijeliti u dvije skupine: knjige prve skupine tiskane su između 1700. i 1762, tj. pripadaju XVIII. stoljeću, dok su knjige druge skupine objavljene u to-
ku prve polovice XIX. stoljeća, točnije rečeno između 1802. i 1844. Te dvije skupine dijeli, da-
kle, prazno razdoblje od 40 godina.

Knjige prve skupine potječu glavnim dijelom iz knjižnice senjskoga gradskog liječnika An-
te Nikole Čikulina, dok je većinu knjiga druge skupine donio u rodni grad istaknuti senjski li-
ječnik i kulturni radnik Božidar Klemenčić.

Knjige prve skupine

1. Theophilus Bonetus, *Anatomia practica sive de abditis morborum causis*, Tomus primus (Genevae, 1700).

Švicarski liječnik Théophile Bonet (1620-1689) skupio je u tom djelu, poznatom u povijesti medicine pod imenom *Sepulchretum* (Groblje), sve što se do njegova vremena uspjelo saznati pomoću razudbe leševa o bolesnim promjenama u ljudskom tijelu. Prije Morgagnijeve knjige *De sedibus et causis morborum* (1761) bilo je Bonetovo djelo daleko najvažniji priručnik patološke anatomije. Prvo izdanje tiskano je 1679. u Ženevi. Senjski je primjerak nepotpun. Zbog nedostatka naslovnog lista teško je sa sigurnošću identificirati mjesto i godinu izdanja. Mislim da je to prvi svezak drugog izdanja in-folio, tiskanog poslije autrove smrti.

2. Joannes Maria Lancisium, *De subitaneis moribus libri duo*, Venetiis, Sumptibus Andreae Poleti, 1708.

Bonetov *Sepulchretum* i ta knjiga, djelo rimskog liječnika Lancisia o najčešćim uzrocima nasilne smrti, najstarije su medicinske knjige koje se čuvaju u Gradskom muzeju u Senju i ujedno najvrednije, i po povijesno-medicinskom značenju i kao bibliofilski rariteti.

Giovanni Maria Lancisi (1654-1720), profesor anatomije i teorijske medicine na sveučilištu Sapienza, bio je u svoje vrijeme najslavniji talijanski liječnik. Istaknuo se kao jedan od osnivača patološke anatomije, izvanredan epidemiolog i nenadmašan kliničar i osobni liječnik triju papa. Treba napose spomenuti njegova istraživanja o značenju geografskih faktora za endemijsko harranje malarije.

Lancisievo djelo o uzrocima nasilne smrti važno je zbog novoga metodološkog pristupa problemima patologije i fundamentalnih opisa akutnog zatajivanja srca i moždane kapi. Senjski primjerak je treće, od autora dopunjeno izdanje. Prvo izdanje izašlo je godinu dana ranije u Rimu.

3. Johannes Dolaeus, *Opera omnia: exhibentia non modo encyclopaediam medicam dogmaticam, in qua affectus humani corporis interni, et encyclopaediam chyrgicam rationalem*, Venetiis, Sumptibus Joh. Jacobi Hertz, 1711.

Knjiga sadržava dva omašna kompendija, prvi posvećen internoj medicini, drugi kirurgiji. Iako je u naslovu označeno da je riječ o enciklopediji »dogmatske« medicine (tj. medicine s hipokrasko-galenskom orijentacijom), u knjizi prevladavaju nazori paracelzista, ijatrokemičara i kartezijanaca. Njemački liječnik Johann Dolaeus (1651-1707), potomak francuske protestantske obitelji Dole, skupljao je podatke za to djelo na sveučilištima u Njemačkoj, Francuskoj, Engleskoj i Holandiji. Objavio ga je u Frankfurtu na Majni, u vrijeme dok je kao liječnik bio u službi moćnog grofa Hessen-Kassel.

Senjski je primjerak posthumno mletačko izdanje. U knjizi je zapis: »Ex libris Alexandri Factori medici physici, 1717«.

4. Franciscus Roncallus, *Exercitatio medico-chirurgica agens novam methodum extirpandi carunculas, et curandi fistulas urethrae*, Brixiae, Typis Jo. Maria Ricciardi, 1720.

Kirurško djelo o novom postupku za odstranjivanje bradavičastih izraslina na spolovilu i operativno liječenje fistula mokraćovoda. Autor toga djela, Francesco Roncalli Parolino (1692-1763), bio je liječnik u talijanskom gradu Brescia. Roncalli Parolino je napose poznat po jednom drugom djelu, knjizi o stanju medicine u evropskim zemljama, u kojoj se osvrnuo i na zdravstvene prilike i medicinu u sjevernoj Hrvatskoj, Dalmaciji i Dubrovačkoj Republici (*Europae medicina a sapientibus illustrata*, Brescia, 1747). Dopisivao se s liječnicima iz naših krajeva i objavio je jedno pismo dubrovačkog liječnika Marka Florija (1696-1756) o regionalnoj patologiji Dubrovnika i Bosne (vidi o tome moju *Hrvatsku medicinsku bibliografiju*, I/1, 1955, str. 146, i posebnu raspravu u *Analima Historijskog instituta u Dubrovniku*, 6-7, 1959, str. 106-109).

Nekadašnji vlasnik senjskog primjerka zabilježio je na prvom listu: »Ex libris Antonij Nicolai Ciccolini, Seniae 1771 i: 4«.

5. Christianus Ludovicus Wucherer, *Semiotica specialis, signa diagnostica et prognostica morborum, causarum morbificarum, atque symptomatum, corpus humanum adficientium exponens; praemissa semiotica generali, in usum auditorum edita*, Ienae, apud viduam Mayerianam, 1722.

Priručnik kliničke simptomatologije namijenjen studentima medicine u Jeni, gdje je Christian Ludwig Wucherer (rod. 1686) bio gradski liječnik.

6. Hermannus Boerhaave, *Methodus discendi artem medicam*, Venetiis, 1727.

Hermann Boerhaave (1668-1738), profesor u Leidenu, bio je na početku XVIII. stoljeća najugledniji učitelj medicine u cijeloj Evorpi: *totius Europae praeceptor!* On je uspio sretno spojiti tradiciju hipokratske kliničke medicine s novim spoznajama ijatrofizike i ijatrokemije koje je donijela znanstvena revolucija XVII. stoljeća.

Ovdje navedeno djelo najvjerojatnije nije napisao sam Boerhaave nego su ga sastavili njegovi učenici po predavanjima koja je držao godine 1710. Prvo izdanje izašlo je u Amsterdamu 1726. Senjski primjerak nema naslovnog lista, nego počinje s imprimaturom reformatora padovanskog sveučilišta i prvom stranicom teksta: *De methodo discendi artem medicam pars prima*. To je bez sumnje prvo mletačko izdanje tog djela. Ono je u XVIII. stoljeću služilo kao udžbenik teorijske medicine u Padovi.

7. Luca Tozzi, *In Hippocratis aphorismos commentaria. . . Opus in duas partes distributum*, Venetiis, 1728.

Protomedik kraljevine u Napulju i zatim papinski liječnik i profesor medicine u Rimu, Luca Tozzi (1638-1717), istaknuo se kao mudri komentator klasične medicine. On je uspio da u komentarima Hipokratova djela *Aforizmi* sretno uskladi tradicionalno medicinsko znanje s novim spoznajama anatomije, fiziologije i patologije. Prvo izdanje tih komentara tiskano je 1693. u Napulju.

Senjski je primjerak oštećen. Miševi su nagrizli prve stranice tako da se ne vidi ni mjesto ni godina izdanja. Uspoređivanjem s primjercima u pariškim knjižnicama nedvojbeno sam utvrdio da je senjska knjiga mletačko izdanje iz godine 1728. Djelo je u tom izdanju imalo dva sveska.

Na prvom listu senjskog primjerka potpisao se njegov nekadašnji vlasnik: »Ex libris Nicolae Ciccolini, ba. (ovdje je dio teksta – valjda brojka ili riječ i brojka – nečitljiv, jer je papir oštećen vlagom) 1730, 28 septembris, ambo prima pars scilicet et 2a, ba. 17«. Iz tog se zapisa razabire da je Nikola Čikulini kupio tu knjigu 28. rujna 1730. i da je za oba sveska platio 17 bagatina, tj. 17 mletačkih srebrnjaka.

8. Melchior Sebizius, *Manualis, sive speculi medicinae practici, usum medicinae tyronum ex bonis et probatis auctoribus concinnati*, 1730.

Priručnik za medicinsku praksu, sastavljen po djelima »dobrih i prokušanih autora« za potrebe studenata medicine. Sastavio ga je Melchior Sebizius (1578-1674), profesor medicine u Strassbourgu, poznat diljem Evrope kao vješt komentator i vjerni sljedbenik Galenova sistema medicine. Prvo izdanje tog djela objavljeno je u Strasbourgu 1659. Ono je već tada bilo odraz konzervativnih, nazadnih shvaćanja, što je dakako još upadljivije u kasnijim izdanjima.

U Senju je sačuvan samo prvi svezak. Naslovna je stranica oštećena, tako da se ne vidi ni mjesto ni godina izdanja. Tintom novijeg datuma zapisana je godina 1730. Od jednog starog zapisa ostala je samo riječ »Nicolai«, što je dovoljno da se kao vlasnik identificira doktor Čikulini.

9. Alexander Pascoli, *De homine, sive de corpore humano vitam habente, ratione tum prosperae, tum afflictatae valetudinis libri tres*, Venetiis, Typus Andreae Poleti, 1735.

Rasprava o ljudskom tijelu u zdravlju i bolesti. Autor te knjige, Alessandro Pascoli (1669-1757), bio je liječnik u gradu Perugia. Vrijedno je spomenuti da je upravo u jednom pismu Pascoliu znameniti Dubrovčanin Đuro Baglivi (1668-1707), profesor na papinskom sveučilištu u Rimu, iznio prviput svoja oštroumna i prevratna shvaćanja o fiziologiji i patologiji elementarnih vlakana.

10. Archibaldus Pitcairnius, *Elementa medicinae physico-mathematica libri duobus. . . Itemn ejusdem opuscula medica, quibus postremo adjectus est ratiociniorum mechanicorum in medicina usus vindicatus per Christianum Strom*, Venetiis, Apud Antonium Bortoli, 1733.

Škotski liječnik Archibald Pitcairn (1652-1713), prijatelj Newtona i gorljivi propagator »nove mehaničke prirodne filozofije«, bio je jedan od najistaknutijih predstavnika ijatrofizike. On se u toj knjizi zalaže za radikalnu reviziju medicine i nastoji svesti cijelu fiziologiju, patologiju i terapiju na razmjerno jednostavne fizikalno-matematičke principe. Knjiga je sastavljena po Pitcairnovim predavanjima u Leidenu i tiskana je prviput tek posthumno u Londonu 1717. Senjski je primjerak mletačko izdanje iz 1733. U njemu je Pitcairnov osnovni tekst dopunjen drugim raspravama istog autora i razmatranjima liječnika Christiana Ströma (1679-1710) o korisnosti mehanističke filozofije za medicinsku praksu.

Nekadašnji vlasnik senjskog primjerka potpisao se na dnu naslovne stranice: »Ex libris Antonij Nicolai Ciccolini 1739«.

11. J. Allen, *Synopsis universae medicinae practicae, sive doctissimorum virorum de morbis eorumque causis ac remediis judicium. Pars prima*, Venetiis, Apud Laurentium Basilium, 1742.

Engleski liječnik John Allen (1660-1741) dao je Boerhaaveovu naučavanju enciklopedijski oblik. Njegov priručnik opće medicine objavljen prviput u Londonu 1719, postao je ubrzo jedna od najpopularnijih medicinskih knjiga XVIII. stoljeća, koja je zatim pala u gotovo potpun zaborav.

U senjskom muzeju nalazi se samo prvi od dva dijela drugoga mletačkog izdanja Allenove medicinske enciklopedije.

12. Josephus Lieutaud, *Synopsis universae praxeos medicae in binas partes divisa*, Amstelodami, Sumtibus fratrum De Tournes, 1765.

Taj se opći priručnik praktične medicine razlikuje od naprijed navedenog Allenova priručnika po tome što je manje dogmatičan i u znatno većoj mjeri pragmatičan. Njegov autor, znameniti francuski liječnik Joseph Lieutaud (1703-1780), bio je ne samo majstor kliničkog promatranja nego i izvrstan anatom. On je, uz Lancisia i Morgagnia, jedan od glavnih predstavnika nove patološke anatomije, tj. nastojanja da se klinički znaci bolesti na živom bolesniku sustavno povežu s anatomske promjenama na lešu. Senjski primjerak latinski je prijevod Lieutaudova djela, koje je izvorno objavljeno na francuskom jeziku u Parizu 1759.

13. Johannes de Gorter, *Chirurgia repurgata*, Patavii, Typis Seminarii, 1755.

Nizozemski liječnik Jan de Gorter (1689-1762), učenik Boerhaavea, profesor medicine u Harderwijku i liječnik ruske carice Elizabete, istaknuo se kao plodan medicinski pisac i izvrstan nastavnik. Njegov priručnik kirurgije, objavljen prviput u Leidenu 1742, bio je vrlo popularan. U Senju se sačuvao primjerak drugoga talijanskog izdanja.

14. *De officio medici, sine loco et anno.*

Pravničko-medicinsko djelo o dužnostima liječnika. Senjski je primjerak oštećen. Zbog nedostatka naslovne stranice nisam mogao sa sigurnošću utvrditi ni autora, ni mjesto, ni godinu

izdanja. Po sadržaju to bi moglo biti jedno od djela Michaela Valentinia (1657-1729) ili Michaela Albertia (1682-1757) o medicinskoj jurisprudenciji.

KNJIGE DRUGE SKUPINE

Dovoljno je da se samo globalno osvrnem na desetak knjiga iz prve polovice XIX. stoljeća, jer one u povijesno-medicinskom pogledu nemaju neko veće značenje i nisu bibliofilne rijetkosti. Samo dvije od tih knjiga zavrđuju da ih se posebno spomene.

15. Natalis Clementschitsch, *Dissertatio inauguralis medico-pharmacologica de aspidio fifiche mare*, Vindobonae, Typis Francisci Ludwig, 1834.

To je disertacija Božidara Klemenčića na temelju koje je 29. srpnja 1834. promoviran za doktora medicine u Beču (vidi moju *Hrvatsku medicinsku bibliografiju*, I/1, 1955, str. 86). U doktorskim disertacijama obično su se uz ime autora stavljali i podaci o podrijetlu. Klemenčić se deklarirao kao Hrvat Senjanin – »Croata Segniensis«. U knjizi se opisuju farmakološka svojstva paprati, biljke koja se u medicini napose upotrebljavala za istjerivanje crijevnih glista. To je dobro kompilatorno djelo, ali – poput većine tadašnjih inauguralnih disertacija – školskog karaktera i bez kritičkog stava i originalnih opažanja.

16. Samuel Hahneman, *Organon der Heilkunst*, Dresden-Leipzig, Arnoldische Buchhandlung, 1833.

Ta knjiga njemačkog liječnika Samuela Hahnemanna (1755-1843) jest »biblija« homeopatije, posebne doktrine koja se, uz službenu znanstvenu medicinu, do danas održala kao osebujan način terapije veoma malim dozama lijekova. U Senju se nalazi peto izdanje, koje je preradio i dopunio sam autor.

Na kraju mogu samo nabrojiti nekoliko njemačkih priručnika kirurgije (G. W. Consbruch i J. C. Ebermaier, Leipzig, 1802-1803; J. G. Bernstein, Beč, 1805; E. Horn, Berlin, 1811), dva receptna priručnika (A. G. Richter, Beč, 1828, i C. J. Meyer, Güns, 1844), Tilesiusove upute o liječenju kolere objavljene u povodu prve epidemijske pojave te bolesti u Evropi (Nürnberg, 1831) i nekoliko doktorskih disertacija iz Beča i Pešte (J. T. Dreyer, 1831; R. von Schmerling, 1834; A. Roth, 1841).

PAR RIJEČI O NEKADAŠNJIM VLASNICIMA

Medicinske knjige koje se čuvaju u Gradskom muzeju u Senju vrijedne su u prvom redu kao lokalni kulturno-povijesni dokumenti: one svjedoče o radu liječnika u tom gradu, omogućuju uvid u stupanj njihove znanstvene naobrazbe i daju naslutiti kako specifičnosti njihovih medicinskih interesa tako i određenu znanstveno-ideološku orijentaciju.

Prema istraživanjima Lavoslava Glesingera nije u Senju sve do 1730. stalno živio i radio nijedan liječnik s medicinskim doktoratom. U ožujku te godine senjsko Veliko vijeće izabralo je za gradskog liječnika padovanskog doktora Ivana Krstitelja Ferraria. Jedan od Ferrarievih nasljednika – piše doslovno Glesinger – »bio je neki dr. Ciccolini o kojemu nemamo gotovo nikakvih podataka, pa mu ne znamo čak ni ime« (*Senjski zbornik*, 3, 1968, str. 238). U našoj povijesnoj-medicinskoj literaturi znalo se za tog liječnika samo po tome što mu se doktor Jeronim Ostoić zahvalio 1778. u svojoj doktorskoj disertaciji označivši ga kao »medicus Segniensis Ciccolini, vir scientia medica profundus, labore indefessus, observatione fidus, a quo varia multaque didicisse«. Glesinger je po tome zaključio da je Ciccolini bio liječnik u Senju oko god. 1770. i da je bez sumnje pripadao uglednoj porodici Čikulini, koja je imala i jednu riječku granu.

Zapisi na knjigama u Gradskom muzeju omogućuju nam da utvrdimo krsna imena tog liječnika i da točnije odredimo kad je živio. Zvao se Ante Nikola. Roden je u prvom desetljeću XVIII. stoljeća, jer već 1730. kupuje kao student medicine ili mladi liječnik knjigu Tozzievih

komentara Hipokrata. Držao je tada vrijednim zabilježiti da je za nju platio 17 mletačkih srebrnjaka. Na Pitcairnovoj ijatromatematičkoj knjizi potpisao se 1739. Nije isključeno da je već tada došao kao liječnik u Senj, ali prvi zapis o tome datiran je tek 1771, na prvom listu Roncallieve kirurške monografije.

Knjige prve skupine potječu najvećim dijelom iz Venecije. Na njihov je izbor utjecalo s jedne strane tadašnje stanje medicinske nastave u Padovi i s druge strane, možda još znatno jače, osobna simpatija prvog vlasnika za naučavanje nizozemskog profesora Boerhaavea, mehanističko objašnjavanje životnih pojava i patološku anatomiju. Od temeljnih djela patološke anatomije manjka samo Morgagni. Taj je manjak možda samo prividan, jer je jezgra sačuvane zbirke samo blijedi ostatak priručne knjižnice jednog senjskog liječnika iz XVIII. stoljeća.

Valjda iz te knjižnice potječe i svezak znamenite Chambersove enciklopedije umijeća i znanosti (*Dizionario universale delle arti e delle scienze*, Venecija, 1749), preteče Diderotove velike enciklopedije. Sačuvan u Gradskom muzeju, taj svezak, peti u nizu, pokazuje kako su se i u Senju pratila vrhunska kulturna i napose znanstvena dostignuća.

Za knjige druge skupine teško je reći potječe li glavnina iz samo jedne privatne knjižnice. Ako prihvatimo tu pretpostavku, njihov je najvjerojatniji vlasnik bio doktor Klemenčić.

U Bernsteinovoj knjizi iz 1805. nalaze se zabilješke na hrvatskom jeziku u kojima je riječ o odnosima s osobama »na košti« i o primanju u službu. Te su bilješke datirane 1810. i 1812. godine, što znači da prvi vlasnik te knjige u Hrvatskoj nije mogao biti Klemenčić. Vjerojatno on nije donio u Hrvatsku ni dva ostala priručnika kirurgije iz početka XIX. stoljeća. Sve ostale knjige po sadržaju dobro odgovaraju rasponu Klemenčićevih profesionalnih interesa, napose zanimanju za lijekove.

Božidar Klemenčić, sin Pavla Klemenčića i Klare rođene Lokmer, rodio se u Senju 1806. Studirao je medicinu u Beču. Nakon promocije (1834) vratio se u rodni grad, gdje je izabran za Gradskog fizika (o njegovu životu vidi članak Lavoslava Glesingera, »Povijest zdravstva u Senju«, *Senjski zbornik*, 3, 1968, str. 222-254, napose str. 244). Vjenčao se godine 1836 s Agnezom Vranicani. Klemenčić je sudjelovao u radu Narodne čitaonice i osnivanju Glazbenog društva. Požrtvovno se borio protiv kolere, koja je harala u Senju godine 1855. i od koje su, u razdoblju od srpnja do kolovoza, umrle u gradu 92 osobe. Tilesiusova knjižica o koleri, tiskana 1831. i sačuvana u Gradskom muzeju, svjedoči o potrebi da se za suzbijanje te bolesti u Senju iskorištavaju podaci iz stručne literature. Iako su tadašnje tehničke mogućnosti dopuštale ne samo dobre zaštitne mjere nego čak i uspješnu terapiju kolere, liječnička se znanost u ono vrijeme još nije vinula do tih spoznaja i napose je tapkala u mraku u pogledu uzroka te bolesti i putova njena prenošenja. Nemoć tadašnje medicine ilustrira činjenica da je od kolere smrtno stradala i supruga gradskog liječnika Klemenčića. On se ponovno oženio godine 1858. i druga supruga, Senjan-ka Katarina Tonković, aktivno je uz njega sudjelovala u kulturnom životu rodnog grada.

ANCIENS LIVRES MÉDICAUX DANS LE MUSÉE MUNICIPAL DE SENJ

Résumé

Le Musée municipal de Senj possède une collection de livres médicaux anciens qui témoigne des champs d'intérêts professionnels des médecins au service de cette ville au milieu du XVIIIe siècle et au début du XIXe siècle. Deux groupes de ces livres sont particulièrement intéressants.

Les livres du premier groupe, publiés entre 1700 et 1762, proviennent pour l'essentiel de la bibliothèque du docteur Antoine Nicolas Ciccolini. Ce groupe comporte surtout des manuels d'anatomie pathologique et des ouvrages favorables à la médecine mécaniciste (oeuvres de Bonet, Lancisi, Roncalli, Boerhaave, Tozzi, Sebizius, Pascoli, Pitcairn, Lieutaud et autres).

Le docteur Noël Clementschitsch, né à Senj, a apporté dans cette ville la plupart des livres du second groupe, publiés entre 1802 et 1844. On note dans ce groupe la présence de plusieurs manuels de chirurgie et de pharmacothérapie. Une mention particulière mérite l'**Organon** homéopathique de Hahnemann.